

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ
ВИПУСК 8/9

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 11/12

Видавництво М. П. Коць
Київ-Нью-Йорк
2004

ЧИТАЮЧИ ЛИСТИ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА ДО ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

Нотатки коментатора

Орієнтація на створення “глибокого й докладного коментаря, який спирався б на широку архівну й книжкову аргументацію, звертав увагу як на загальний зміст і значення кожного листа в контексті листування з даним адресатом, у загальному контексті біографічних і творчих фактів, так і на зміст кожної фрази, кожного слова”¹, в Україні дотепер, на жаль, не стала узвичаєною: більшість коментаторів обмежується поясненням того, що “близько лежить”, не вдаючись до спеціальних джерельних розшуків. Це зауваження повною мірою стосується коментування епістолярної спадщини Леоніда Глібова.

Шість запроваджених дотепер до наукового вжитку листів Глібова до Олександра Кониського (1861–1863, 1891), які на сьогодні зберігаються у фонді адресата у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, вперше надрукував у 1927 р. М. Возняк – з короткою вступною нотаткою, але без реального коментаря². Ці епістолярні матеріали подаються і в коментованому виданні 1974 р.³ Пропоновані нотатки містять додаткові матеріали до коментування чотирьох листів Глібова до Кониського.

¹ *Измайлов Н. В.* Предисловие // *Пушкин А. С.* Письма последних лет: 1834–1837. – Ленинград, 1969. – С. 7.

² *Возняк М.* З життя чернігівської громади 1861–3 рр.: (Листи Леоніда Глібова і Стелана Носа до Ол. Кониського) // *Україна.* – 1927. – Кн. 6. – С. 115–119.

³ Див.: *Глібов Л.* Твори: У 2 т. – К., 1974. – Т. 2: Російська поезія. Драматичні твори. Статті. Фейлетони. Театральні рецензії. Листи / Упоряд. та прим. М. Л. Гончарука, Н. Ф. Клименко. – С. 350–355, 358, 362–363, 375 (далі посилаюся на цей том у тексті, зазначаючи в дужках сторінку). До названих шести кореспонденцій Глібова до Кониського зараховую лист від 20 лютого 1891 р., в якому автор дякує неназваному адресатові за привітання з нагоди 50-ліття письменницької праці (оригінал див.: Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 77. – Спр. 125. – Арк. 93). М. Возняк подав цей епістолярний документ у корпусі листів Глібова з архіву Кониського, але без позначення адресата, як робив у інших випадках: “Подяка Леоніда Глібова за побажання” (*Возняк М.* З життя чернігівської громади 1861–3 рр. – С. 119). У виданні 1974 р. лист трактується як звернений до невідомої особи, його дату тут відтворено помилково: 18 лютого 1891 р. (375). На мій погляд, немає підстав кваліфікувати цей лист як адресований не до Кониського. Про ювілей літературної праці Глібова Кониський міг довідатися завчасно, перебуваючи влітку 1890 р. у Чернігові (див.: *Кониський О. Я.* З літньої подорожі по Чернігівщині // *Зоря.* – 1890. – № 20. – С. 315–316) – чи від самого письменника, з яким зустрічався, чи, радше, від його близького оточення. Саме Кониського вважає адресатом аналізованого листа в описі його архіву М. Гончарук, один з упорядників видання творів Глібова 1974 р. (див.: *Гончарук М. Л.* О. Я. Кониський // *Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури [ім. Т. Г. Шевченка НАН України].* – К., 1999. – С. 152). Принагідно слід вказати, що в названій праці М. Гончарук помилково інформує про наявність в архіві Кониського п’яти адресованих йому листів Глібова, через недогляд не реєструючи листа від 4 липня 1863 р., про який далі йтиметься.

Однією з постійних тем, обговорюваних у листах Глібова до Кониського початку 1860-х рр., була тижнева газета “Черниговский листок” (1861–1863), яку їхній автор видавав і редагував.

Діставши дозвіл на її видання, Глібов писав 22 червня 1861 р. до Кониського, який тоді мешкав у Полтаві: “Наконец разрешение получено – и я тороплюсь сообщить Вам об этом. Посылаю к Вам печатную программу с условиями подписки. Если можно и если не в труд Вам будет – попросите Бодянского (он, кажется, редактирует “Губернские ведомости”) припечатать мое объявление в “Губернских ведомостях”; если же это сопряжено с большою церемониею, то не смею утруждать Вас” (352).

У коментарі до цитованого епістолярного фрагмента подано стислу довідку про історика, педагога, редактора “Полтавських губернских ведомостей” Павла Ілліча Бодяньського (461), що містить фактичну помилку: насправді він помер не 1869 року, як зазначено, а 1867⁴. Але нічого не сказано про те, чи з’явилася в полтавській газеті публікація, про яку клопотався Глібов. Коментар необхідно доповнити інформацією про те, що вже на початку липня 1861 р. “Полтавские губернские ведомости” надрукували оголошення, призначене для потенційних передплатників “Черниговского листка”⁵.

16 жовтня 1861 р. Глібов, з’ясовуючи Кониському, який став активним дописувачем тижневика, тематику очікуваних від нього матеріалів, зазначав: “Хотелось бы получить от Вас сведение о состоянии женской Вашей гимназии” (354). У відповідному місці коментаря зазначається: “Статтю О. Кониського про жіночу освіту в Полтаві надруковано в “Черниговском листке”, № 15, 16 за 1862 р.” (461).

Проте, як з’ясовується, описово названу в коментарі статтю “О женском образовании вообще и о Полтавской женской гимназии” було підписано криптонімом П. К–ій⁶ (у змісті чисел: П. В. К–ій); про те, що Кониський використовував названий криптонім, нічого невідомо. Більше того, перечитання статті виразно свідчить, що її автором був чернігівець, який “приміряв” до умов свого міста цінний полтавський досвід влаштування жіночої гімназії. І ця, і ще дві публікації за підписом П. К–ій, що з’явилися друком на сторінках “Черниговского листка” – рецензія на історичне оповідання П. Куліша “Хмельницина” (СПб., 1861)⁷ та “Замечание на статью черниговского корреспондента “Киевского телеграфа”⁸ – дають підстави твердити, що їхнім автором була людина, добре ознайоmlена із загальним станом освітньої справи в Чернігові і причетна до її розвитку. На основі здійсненого з метою з’ясувати авторство названих публікацій спеціального аналізу персоналій тогочасних черні-

⁴ Див.: Ротач П. Літературна Полтавщина // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1965. – № 1. – С. 100. – (Матеріали до українського біографічного словника).

⁵ Див.: Полтавские губернские ведомости: Часть неофициальная. – 1861. – 5 июля. – № 27. – С. LXXVI–LXXVII.

⁶ Див.: Черниговский листок. – 1862. – 15 июля. – № 15. – С. 115–117; 22 июля. – № 16. – С. 122–124.

⁷ Див.: Там само. – 1861. – 26 июля. – № 3. – С. 24.

⁸ Див.: Там само. – 18 дек. – № 11. – С. 82–83.

гівських педагогів вдалося з'ясувати, що у 1857–1866 рр. у тамтешній чоловічій гімназії викладав латинську мову Петро Васильович Кизимовський (1834–1895). На мою думку, саме його перу і належать названі публікації⁹. (За чинним на той час російським правописом його прізвище передавалося з *ій* на кінці – Кизимовській.) Висновкові про авторство трьох публікацій “Черниговского листка” додає переконливості те, що навесні 1862 р. саме Кизимовський, О. Лазаревський та П. Маєвський клопоталися про дозвіл видавати в Чернігові українською і російською мовами тижневу газету “Десна”, в якій передбачалося друкувати, окрім актуальних кореспонденцій, художні твори, фольклорні записи, етнографічні, історичні, статистичні статті, педагогічні нотатки. Однак проєктоване видання не було дозволено з огляду на реформування загальноросійської системи книгодрукування¹⁰.

Широко використаний у статті “О женском образовании вообще и о Полтавской женской гимназии” друкований звіт про її діяльність у 1860–1861 рр., виданий педагогічною радою навчального закладу, її автор міг дістати разом з додатковими інформаціями насамперед від свого рідного брата Михайла Васильовича Кизимовського (1832–1878), який на той час викладав у Полтавській жіночій гімназії нату-ральну історію¹¹.

З огляду на викладені факти коментар до аналізованого епістолярного фрагмента має містити вказівку на те, що стаття Кониського про Полтавську жіночу гімназію у тижневику “Черниговский листок” не друкувалася, й інформацію про наявність у газеті публікації іншого автора на відповідну тему.

3

У листі від 25 травня 1862 р. Глібов писав: “Хотелось бы пустить Ваше “У киреях, у брилях”, та ба! Впрочем, подождем, потерпим: мне кажется, что можно

⁹ Докладно про П. Кизимовського і його публікації в тижневику “Черниговский листок” див.: *Тихов А.* Петр Васильевич Кизимовский: (Некролог) // Черниговские губернские ведомости: Часть неофициальная. – 1895. – 17 февр. – № 362; *Дудко В.* Невідомий кореспондент “Черниговского листка” // Деснянська правда. – 1987. – 20 жовт. – № 202 (17736). – С. 4; *його ж.* Хто ж він – “П. В. К–ій” // Вітчизна. – 1991. – № 7. – С. 199–200. Підпис: Антон Смоляр.

¹⁰ Див.: *Федоренко П. О. М.* Лазаревський та культурні цінності Чернігівщини // Український археографічний збірник. – К., 1927. – Т. 2. – С. XXXV; *Шевелів Б.* Тижневик “Черниговский листок” за редакцією Л. І. Глібова (1861–1863 рр.) // Чернігів і Північне Лівобережжя: Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 462.

¹¹ Див.: Отчет о состоянии Полтавского женского училища 1-го разряда за 1861 учебный год // Основа. – 1862. – № 2. – С. 66. Прихильні згадки про М. Кизимовського містяться в “Автобиографической заметке” М. Драгоманова (див.: *Драгоманов М. П.* Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. – К., 1970. – Т. 1 / [Вст. ст.], упоряд. і прим. І. С. Романченка. – С. 40, 494) і в його споминах “Два учителя” (див.: *Драгоманов М. П.* Вибране: “...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні” / Упоряд., іст.-біогр. нарис Р. С. Міщука; прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К., 1991. – С. 593). У коментарях до обох текстів біографічні відомості про М. Кизимовського не подаються, хоча відповідні матеріали існують. Напр., див.: *Кустодский.* Некролог // Киевлянин. – 1878. – 22 апр. – № 47. – С. 2; Некролог // Полтавские епархиальные ведомости: Часть неофициальная. – 1878. – 1 мая. – № 9. – С. 465–466; *Мазаев П.* Надгробная речь, произнесенная при погребении директора Полтавского реального училища, Михаила Васильевича Кизимовского, 12 апреля // Там само. – С. 467–469.

будет” (358). Коментар містить лише вказівку, що “цей вірш у “Черниговском листке” не був надрукований” (463).

Відомо, що спробі Кониського надрукувати поезію “У киреях, у брилях” на сторінках “Черниговского листка” передувала принаймні ще одна, також невдала. Автор пропонував цей твір редакції петербурзького журналу “Основа” (1861–1862). У вміщеній у його липневому числі за 1861 р. “поштової скриньці” було надруковано таке повідомлення: “*Олександру Яковлевичу Кониському, в Полтаву. [...]* “У киреях, у брилях” тепер, без нашої вини, напечатано не буде”¹². Поезія “У киреях, у брилях” не надавалася до друку в Російській імперії з огляду на контрверсійну для влади тематику (участь українців на початку XVIII ст. у будівництві ладозьких каналів, багато учасників якого загинуло¹³). Вона вперше побачила світ 1862 року у літературному збірникові “Галичанин”¹⁴.

4

У листі від 4 липня 1863 р. Глібов писав: “Что делается в Пикогорске – не чутно: сон, общественный сон” (363). Витлумачити цитовану фразу, яка в коментарі не дістала жодного пояснення, нескладно, якщо звернутися до “коду”, що ним послугувувалася для зашифрованого позначення міст і місцевостей у викривальних матеріалах редакція надзвичайно популярного на початку 1860-х рр. петербурзького сатиричного тижневого журналу “Искра”. На її сторінках як *Пикогорск* фігурувала Полтава¹⁵. Вживані на сторінках умовні назви добиралися за співзвучністю чи смисловими асоціаціями, відбивали етнографічні, географічні, економічні особливості міста чи території, відсилали до герба населеного пункту (як у випадку Полтави, на тогочасному гербі якої зображувалися, зокрема, дві схрещені шпаги¹⁶) і т. д.

Як з’ясовано, автор коментованого листа був уважним читачем “Искры”¹⁷, а його адресат і друкувався на її сторінках¹⁸; відтак шифрована “географія” часопису не

¹² Од редакції // *Основа*. – 1861. – № 7. – С. 35.

¹³ Про реальну основу аналізованої поезії, напр., див.: *Полонська-Василенко Н.* Історія України: [У II т.] – Мюнхен, 1976. – Т. II: Від половини XVII сторіччя до 1923 року. – С. 82.

¹⁴ *Верниволя Ф.* [Кониський О.] Думка (“У киреях, у брилях...”) // *Галичанин: Літературний збірник, издаваємий Яковом Федоровичем Головацким и Богданом Андреевичем Дедицким*. – Львов, 1862. – Кн. 1. – Вып. 1. – С. 10–11. Новітній передрук поезії див.: *Кониський О.* Оповідання. Повість. Поетичні твори / Вст. ст. М. Є. Сиваченка; упоряд. і прим. М. Л. Гончарука. – К., 1990. – С. 518–519.

¹⁵ Див.: *Быховский Н.* Из архива курочкинской “Искры” // *Литературное наследство*. – М., 1936. – Т. 25/26. – С. 611; *Альтман М. С.* Материалы по истории культуры и быта русских городов // Уч. зап. Горьковского гос. ун-та им. Н. И. Лобачевского: Серия ист.-филол. – Горький, 1962. – Вып. 57: Из истории русской общественно-политической мысли и литературы XIX века. – С. 218. Про інші вживані на сторінках “Искры” зашифровані назви Полтави див.: Там само. – С. 217–218; *Быховский Н.* Из архива курочкинской “Искры”. – С. 610–611; *Ямпольский И. Г.* Сатирическая журналистика 1860-х годов: Журнал революционной сатиры “Искра” (1859–1873). – М., 1964. – С. 35.

¹⁶ Див.: *Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького*. – К., 1992. – С. 703.

¹⁷ Напр., див.: *Деркач Б. А.* Леонід Глібов: Життя і творчість. – К., 1982. – С. 34, 77–78, 84.

¹⁸ Див.: *Антонович М.* Дві замітки до життєпису О. Я. Кониського. I. Співробітництво в “Искре” // *Український історик*. – 1971. – № 1/2. – С. 89–93.

була для них обох таємницею. Власне, вона була на той час відомою у широких колах. Так, поінформованість про те, що у слововжитку “Искры” Пириятин – це *Приятель*¹⁹, дала підстави з’ясувати, звідки надійшли до редакції журналу “Основа” кореспонденції, підписані псевдонімами Приятель-хуторянин та Приятельський хуторянин, і висловити припущення про їхнє авторство²⁰.

Адресат листа від січня 1863 р. перебував на засланні у Вологді і, виглядає, не мав постійної інформації з Полтави, оскільки втратив контакти з тими учасниками тамтешньої громади, які й далі залишалися в місті²¹. Відтак він і звернувся до Глібова з відповідним питанням, на яке, проте, не дістав конкретної відповіді.

5

У тому ж листі Глібов щиро дякував Кониському за “дорожные повести и за общест[венного] Бугая” (362). Відповідна фраза коментується таким чином: “Очевидно, йдеться про подорожні замітки Кониського, які публікувалися в тогочасних виданнях, а також його оповідання “Бугай”, надруковане Іваном Франком у “Літературно-науковому віснику” (1900, т. X, кн. 5, стр. 125–135)” (464).

Наведені коментаторські пояснення потребують уточнення і доповнення. Так, на мій погляд, цілком очевидно, що названі в листі Глібова твори його адресата призначалися саме для “Черниговского листка”, а тому некоректно твердити, що в цитованому уступі “йдеться про подорожні замітки Кониського, які публікувалися в тогочасних виданнях”. Оскільки відомі відповідні публікації Кониського на сторінках “Основи” – присвячені його подорожам передовсім по Полтавській, а також інших українських губерніях²². Відтак логічно припустити, що матеріал такого плану Кониський запропонував і для “Черниговского листка”.

Першопублікація оповідання “Бугай”, до якої відсилає коментар, супроводжувалася нотаткою І. Франка про те, що твір потрапив до нього від автора у 1885 р. і призначався для журналу “Зоря”, однак не з’явився на його сторінках, оскільки тодішня галицька “громадська цензура признала його нездалим для друку з “естетичних” причин”²³. (Відтак і в новітніх коментарях до оповідання воно на підставі інформації І. Франка датується 1885 р.²⁴ Цитоване ж епістолярне свідчення Глібова про наявність відповідного твору Кониського у редакційному портфелі “Черниговского листка” ігнорується.)

¹⁹ Див.: *Быховский Н.* Из архива курочкинской “Искры”. – С. 612.

²⁰ Див.: *Дудко В.* Статті для журналу “Основа” (1861–1862), заборонені цензурою // Київська старовина. – 1997. – № 5. – С. 73–74, 81–82, 87–91, 99–100.

²¹ Напр., див.: *Возняк М.* З життя чернігівської громади 1861–3 рр. – С. 124 (лист С. Носа до Кониського від 14 квітня 1863 р.); *Дудко В.* Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 165–167, 177–178.

²² Напр., див.: *Кониський О.* 1) З Старих Санжар (Полтавського повіту) (29 квітня 1862 р.) // Основа. – 1862. – № 5. – С. 11–16. – (Вісті). Підпис: Олександр Переходовець; 2) Из села Млинів (Зінківського повіту Полт[авської] губ.) // Там само. – С. 19–22. – (Вісті). Підпис: О. Переходовець.

²³ Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. XIV. – Кн. 5. – С. 125.

²⁴ Див.: *Кониський О.* 1) Вибрані твори / Передм. М. Є. Сиваченка; упоряд., підгот. текстів і прим. Н. О. Вишневіської, М. Л. Гончарука. – К., 1986. – С. 421; 2) Оповідання. Повість. Поетичні твори. – С. 590.

Як з'ясується, рання – істотно відмінна і за обсягом, і за характером опрацювання сюжету – редакція аналізованого оповідання Кониського, про яку, власне, і писав Глібов у листі від 4 липня 1863 р., збереглася в особовому фонді родини Грінченків – “Оповідання экс-старшини. I. Общественний бугай”²⁵. Цей автограф містить авторську вказівку на місце і час написання твору: Полтава, 1862 р. (Упорядники видання Глібова 1974 р. не могли використати матеріали ф. 170, оскільки вони стали доступними дослідникам на початку 1990-х рр.) Докладне зіставлення ранньої редакції з пізнішою, яку опублікував І. Франко, з'ясування характеру істотного доопрацювання тексту потребує спеціальної студії.

На підставі авторського датування ранньої редакції досліджуваного оповідання й аналізу листів П. Єфименка і С. Носа до Кониського, які постали у першій половині 1863 р.²⁶ (ці епістолярні матеріали не свідчать про його тогочасні епістолярні контакти з Глібовим) можна припустити, що як згадувані в аналізованому листі до Кониського від 4 липня 1863 р. подорожні нотатки, так і оповідання їхній автор надіслав для публікації на сторінках “Черниговського листка” ще з Полтави. Ці твори не з'явилися на сторінках тижневика – можливо, з огляду на те, що невдовзі після написання аналізованого листа – у серпні 1863 р. – у зв'язку з причетністю Глібова до справи землевольця І. Андрущенка тижневик було закрито²⁷.

Віктор Дудко (Київ)

²⁵ Див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. – Ф. 170. – Спр. 559. – 3 арк.

²⁶ Див.: *Возняк М.* 1) З життя чернігівської громади 1861–3 рр. – С. 123 (лист С. Носа до Кониського від 14 квітня 1863 р.); 2) З років заслання Петра Єфименка на Архангельщину: (Листування з Олександром Кониським рр. 1863–1867) // За сто літ. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 113–116.

²⁷ Докладно див.: *Шевелів Б.* Л. І. Глібов і тижневик “Черниговський листок” у процесі С. Носа, І. Андрущенка та інш[их]. 1863–1868 // За сто літ. – К., 1929. – Кн. 4. – С. 30–38; *Сиваченко М. Є.* Леонід Глібов і землеволець Іван Андрущенко // *Сиваченко М. Є.* Літературознавчі та фольклористичні розвідки. – К., 1974. – С. 183–234.

ДО ЛИСТУВАННЯ ФЕДОРА ВОВКА З МИТРОФАНОМ ДИКАРЕВИМ

Автором у 2000-му році в часописі “Пам'ять століть” були опубліковані листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка¹, які зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України (№№ 1/4870, 1/2205-1/2226). Згодом був віднайдений ще один лист, який не був опублікований і міститься в цьому ж архіві². Цей лист був відокремлений від основного масиву листів Митрофана Дикарева до Федора Вовка і потрапив до підбірки матеріалів з українського весілля. Лист написаний 6 липня, старого стилю, 1895 року і адресований до Парижа, де в той час мешкав Федір Вовк. За час, що минув після публікації, автором у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України віднайдена також і частина зворотніх

¹ “Золоті зерна наукового пізнання” (Епістолярна спадщина Митрофана Дикарева) // Пам'ять століть. – 2000. – № 1–2. – С. 14–52.

² Науковий архів Інституту археології НАН України. – Фонд Ф. К. Вовка. – № 131.